

OSVOBODITEV TRSTA MAJA 1945

Boris M. GOMBAČ

dr., znanstveni sodelavec, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
 dr., collaboratore scientifico, Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria,
 SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

IZVLEČEK

Članek obravnava predzgodovino dogodkov, ki so pripeljali do druge svetovne vojne in do njenega konca, na primeru Trsta, kjer so se na eni strani križali interesi tam živečega prebivalstva, na drugi pa načrti velesil, ki si z zaključevanjem operacij druge svetovne vojne niso dovolile popuščanja na tem občutljivem segmentu evropske šahovnice. Veliki dogovori so marsikdaj obsli interese lokalnega prebivalstva, ki si je po desetletjih zatiranja zaželelo svobode in novih nacionalnih razmerij v večnarodnem Trstu. Zaradi zaostretev in polarizacij do tega ni prišlo in zgodovinsko porojena dominantna drža enega naroda je spet dominirala nad drugo.

Ključne besede: druga svetovna vojna, osvoboditev, Trst
Parole chiave: seconda guerra mondiale, liberazione, Trieste

Potrebno je stopiti le korak nazaj v preteklost, da bi razumeli geostrateško pomembnost Trsta ter njegovega posrednega in neposrednega zaledja. Predvsem v kriznih trenutkih so vse nakopičene težave to mesto pripeljale do paroksizma nacionalistične hysterije, ki se je izvajala pretežno v eno smer. Nasprotja, ki so tam telesa zaradi nakopičenih nacionalističnih strasti večinskega naroda, so usodno izbruhnila na dan prav v prelomnih časih obeh velikih konfliktov. Večkrat je ta substrat nacionalistične ksenofobije nastajal kar doma v okolju tržaškega meščanstva, ki je nacionalno idejo o enotnosti vseh Italijanov zamenjalo za dominacijo nad drugorodnim someščanstvom. Velikokrat pa so se osnove totalitarizma sem prenašale iz interesnih krogov italijanskega polotoka, ki je za udejanjenje lastnega kolonializma in kasneje imperializma izbral čas, ko je bil ta proces pri ostalih evropskih velesilah že zaključen.

Celotni "Casus Trst" je ustvarila habsburška dinastija, ki je v 18. stoletju definirala svoj vse večji interes za odpiranje na morje in v svet. Posledično je Avstrija v Trstu odkrila svoje okno v univerzum trgovine in svetovne integriranosti in hotela svojo novo eruptivno moč dokazati prav v razvoju tega mesta. Stoletje in več je ta podonavska monarhija z ogromnimi sredstvi gradila in

favorizirala mesto, ki je sčasoma postajalo eden večjih centrov Avstrije. Celotni prostor v tem Caput Adriae je postal za razliko od prejšnjih stoletij, ko so tu dominirale Benetke, izredno zanimiv in vitalen. Stoletna trenja med kontinentalnimi in obmorskimi silnicami so se nadaljevala tudi v času razcveta nacionalnih držav. Vendar se v Trstu do usodnega leta 1848 ni v odnosih med tam živečim prebivalstvom prav nič spremenilo. Pregrada med podonavsko - balkanskim prostorom in zahodno Evropo je postal prav obravnavani primorski teritorij. Tektonska interesna geostrateška prerivanja od vzhoda proti zahodu in v obratno smer so zajela v svoji dramatičnosti celotno regijo, kjer so bili Slovenci po vseh uradnih statistikah, nedvomno večinsko prebivalstvo.

Trst je v 18. in 19. stoletju s svojim neposrednim zaledjem živel v smislu širokega porečja prometnih komunikacij, medsebojne navezanosti, socialne mobilnosti, trgovanja in skupnega življenja ter migracij, ki so se v sodobni zgodovini teh krajev vedno definirali kot merjena "tekma za Trst". To ni bil le pojem za označevanje izoliranega privilegiranega mesta, ampak vseskozi tudi cilj konkurenčnosti velikih sosedov, ki so v novi razporeditvi Evrope videli možnost lastnega uve-

ljavljanja. Trst je bil v času svojega strmega vzpona živ organizem, ki je živel od svojega neposrednega zaledja, od svojih geostrateških danosti in od velikih državnih subvencij in investicij, ki so sprva prihajale v glavnem iz nemško govorečega sveta in kasneje iz Češke. Ta nerešljivi binom povezanosti in navezanosti mesta na njegovo širše zaledje, za katero je bilo v bistvu ustvarjeno, je bil marsikdaj predmet sporov in bolečih izkušenj, ki so imeli svojo domovinsko pravico prav v nerešenem nacionalnem vprašanju.

V tisočletnem sobivanju se je na tem prostoru formirala jasno definirana etnična meja med slovenskim in romanskim prebivalstvom, ki sta naseljevala ta skrajni severovzhodni kot Apeninskega polotoka. Vzhodno od te jasno začrtane in dolgo nedotaknjene meje so se razvijala mesteca, ki so bila kot otoki posejana v povsem slovanskem okolju. Veliko stoletij je ta slika ostala dokaj nespremenjena in prebivalstvo teh krajev je sodoživljalo usodo mnogih drugih evropskih krajev in kraljevin, le da je bil prehod iz Sredozemlja v Podonavje bistvena značilnost tega prostora.

Na pomembnost tega strateškega teritorija opozarjajo tudi dramatične zgodovinske sekvence, ki so si na njem sledile od začetka stoletja pa do današnjih dni: od ekstremnega italijanskega iredentizma 19. stoletja, pa tja do dogodkov prve svetovne vojne in do posledičnega fašizma, raznarodovanja in izseljevanja Slovencev in Hrvatov se je namreč tragično odvijala realnost nekega mesta, ki je svoja bogastva črpalo prav iz zakladnice lastnega kozmopolitizma. Nato so prišli še časi druge svetovne vojne, čas 8. septembra, padca italijanske države in posledične nemške okupacije, partizanske osvoboditve in vzpostavitev jugoslovanske ljudske oblasti. Predvsem zadnje obdobje je zaradi prej nakopičenih problemov postalo čas težkih preizkušenj. Za nekatere je namreč nastopilo obdobje nacionalne in socialne osvoboditve, čas realizacije stoletnih sanj in udejanjenja narodnih in razrednih programov. Za druge, torej za tiste, ki so bili v stoletni zgodovini italijanskega iredentizma vzgojeni v smislu narodnostne mržnje in večvrednosti enega naroda nad drugim in ki niso nikdar prenesli misli o enakopravnosti tam živečih narodov, pa je nastopil čas negotovosti, ki je mnoge pahnil v optiranje in za odhod iz dežele. Kasneje je prišel čas diplomatskih dogovorov, definiranja nove državne meje, ustanavljanja nove državne tvorbe in dokončnega statusa quo, ki so ga sankcionirale mednarodne pogodbe in ratificiranje zainteresiranih parlamentov. Osamosvojitve Slovenije ter priznanje sukcesije s strani zahodne sosede so v ta prostor vnesle današnjo podobo, in prepotreben mir, ki ga garantirata Evropska unija in

obrambni mehanizmi zahodne Evrope.¹

Historične vzroke za te dogodke lahko iščemo v množenju dveh faktorjev, ki sta bistveno vplivala na omenjeno dogajanje, in sicer: naraščajoči nacionalni konflikt in bitka za imperialistično, torej ekonomsko in interesno prevlado v tem delu Evrope. Interventistična politika Italije v prvi vojni je pomenila bistveni zasuk od ustaljenih razmer življenja tukajšnjih ljudi in njihovih interesov in že Angelo Vivante je napovedal, da je utopično razmišljati o tem, da bi slovanstvo izginilo, kolikor bi prišlo do aneksije in da so ekstremistične teorije o obračunavanju med tukajšnjim prebivalstvom le začetek spirale, ki ji ne bo videti nikdar konca.²

In v tem smislu so pomenile vse kasnejše zgodovinske faze - 1) ko je Savojska kraljevina zasedla povsem slovenske in hrvaške dežele, 2) ko je italijanska politika sprejela italijanski nacionalizem in fašizem kot uradno državno ideologijo in zanikala obstoj drugih narodov, 3) ko se je nato še udeležila imperialističnega napada na Grčijo, Albanijo, Jugoslavijo in pristala nazadnje v rokah nacizma, kateremu je bila prej vzor - le enostransko obvezno smer sprejetih odločitev, ki so se navsezadnje morale končati in tudi obrniti proti tistim, ki so jih začeli, in državo zapeljati v fatalen cul de sac.

Kljub prvemu in predvsem drugemu t.i. eksemplaričnemu tržaškemu procesu, in dvajsetletni genocidni fašistični politiki so se primorski Slovenci že leta 1941 odzvali obupanemu klicu domovine, ki ga je proglasila Osvobodilna fronta (odslej OF) in šli v boj proti tistim, ki so njihovo fizično eliminacijo vzeli kot osnovni pogoj evropskega novega reda. Politični program OF se je zavedal za narodnostno samoodločbo in združitve v eno, svojo nacionalno državo, za načela torej, ki sta jih kot svetovna in splošno veljavna razglasili 14. 8. 1941 *Atlantska listina* (ki je v 3. čl. razglasila pravico vseh narodov, da izberejo obliko vladavine, pod katero želijo živeti, in deklarirala, da bodo suverene pravice kakor tudi pravica samostojnega odločanja vmjene tistim, ki jim je bilo to odvzeto) in januarja 1942 *Deklaracija združenih narodov*.³

Velika večina Slovencev se je namreč po napadu na Jugoslavijo aprila 1941, poznavajoč načrte vseh okupatorjev, zavedala, da jim grozi nacionalno izničenje. Po razkosanju, ki ga je sankcionirala versajska pogodba, se je vse bolj uvaljavljala teorija samoodločbe in načrta ponovne združitve vseh Slovencev v eno državo. To tezo zasledimo tudi v izjavi treh komunističnih partij iz aprila 1934 ter v temeljnih točkah OF, kjer je izpostavljena zahteva, da se izpolni pravica slovenskega naroda do lastne združitve. Tej rdeči niti notranjih in zunanjih dokumentov, ki zahtevajo, da se izpolni pra-

1 Razni avtorji, *Zgodovina Slovencev*.

2 A. Vivante, *Iredentismo adriatico*, nuova ed. Firenze 1954, str. 23.

3 *Atlante storico* Garzanti, Seconda guerra mondiale, politica degli alleati, str. 507.

*Prizori iz jugoslovanskega Trsta. (NŠK).
Momenti della Trieste Jugoslava.*

vica narodov do združevanja v eni državi, lahko prištejemo še poziv CK KPS iz leta 1941 ter deklaracijo Izvršnega odbora OF iz oktobra 1942, ki razglša, da je slovenska vojska združila narod od Špilja do Trsta in od Velikovca do Kolpe.

Z napadom na Jugoslavijo in s proglasitvijo Ljubljanske pokrajine se je med drugim zelo hitro izgubljala zavest o krivični rapalski meji in vse bolj so izginjale namišljene zavore, da je Primorska ločena od matičnega telesa. To so potrjevala tudi dejanja NOB, saj je bila 21. 2. 1943 ustanovljena Primorska operativna cona, dva meseca kasneje (10. 4. 1943) sta bili formirani tudi dve primorski brigadi (Simona Gregorčiča in Ivana Gradnika) in konec leta (22. 12. 1943) je bil v potrditev prej sprejega poenotenja vse Slovenije ustanovljen IX. korpus. Primorska opozicija ter ilegala, ki so ju po drugem tržaškem procesu proglašali za mrtvo, sta se pridružili splošnemu odporu in tako postali integralni del borbe za slovensko državo.

Partizanska oblast, poosebjena v svojem najvišjem izvoljenem organu, v Slovenskem narodnoosvobo-

dilnem odboru (odslej SNOS), ki se je v težkih razmerah dvoletne vojne utrdila in dozorela, je 11. 9. 1943 proglasila skupen boj za dokončno in popolno osvoboditev Slovenije, kar je sankcionirala z odlokom o volitvah v krajevne, okrajne in okrožne Narodno - osvobodilne odbore odslej (NOO). Te zelo zanimive začetke ljudske oblasti je podprl tudi Vrhovni plenum OF, ki je pozdravil namen, da se Slovensko Primorje priključi k svobodni in združeni Sloveniji. Na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 3. 10. 1943, kjer je bilo prisotnih tudi 28 odposlancev iz Slovenskega Primorja, so potrdili sklep o priključitvi. Sosledje deklaracij je dopolnil sklep NOO za Istro o združitvi Istre s Hrvaško (13. 9. 1943), kar je potrdil ZAVNOH z odlokom 20. 9. 1943. Vse te sklepe je potrdil AVNOJ 29. 11. 1943. leta, kar so velesile, ki so tam imele svoje misije, tudi sprejele na znanje.⁴

V celotni okvir deklaracij in političnih sklepov, ki še niso imeli mednarodne veljave in jih je bilo treba šele izvojevati na pristojnih konferencah velesil, spada tudi ustanovitev Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbo-

ra za Slovensko Primorje (odslej PNOO). Ustanovili so ga (odlok SNOS) poleti, avgusta 1944 kot preventivni ukrep pred pričakovanim zavezniškim izkrcanjem v Istri, da bi tam deloval kot posebni oblastni organ, če bi zavezniki po izkrcanju odrezali Primorsko od ostale osvobojene Slovenije. Implikacije tega akta še danes razburjajo fantazijo mnogih zgodovinarjev, ki ne razumejo, da je bilo izkrcanje v Istri v tistem času in v danih okoliščinah utopično. Odlok predsedstva SNOS, ki sta ga podpisala B. Kidrič in J. Vidmar in ki je imel poleg notranjih še zunanje-politične valence, je torej ustanovil oblastni organ za ozemlje Slovenskega Primorja s Trstom, Koperom, Gorico in slovensko Benečijo ter se je umeščal med okrožji in predsedstvom SNOS.⁵

Dne 15. 9. 1944 se je v Velikih Laznah pri Čepovanu zbralo 155 odposlancev iz vse Primorske. Izvolili so izvršni odbor, ki mu je predsedoval France Bevk, podpredsednika sta postala Branko Babič in Lavo Čermelj in tajnik Joža Vilfan. Novoizvoljeni PNOO je poskrbel za to, da se je v vseh krajih na Primorskem (razen v mestih in vojaških postojankah) razvila mreža NOO. Celotni nacionalni teritorij, ki je bil leta 1920 odtrgan od narodnega telesa, je od 15. 9. 1944 ob vojaški, tako imel še ljudsko oblast, ki je tu razvila široko administrativno dejavnost z odseki, oddelki, komisijami in referati, ki jih je PNOO razširil po okrožnih, okrajnih in krajevnih NOO. Ta oblika upravne ureditve med vojno, ofenzivami in diplomatskimi pripravicami, je posegala na vse resorje od gospodarstva do politike pa tja do tako imenovanih družbenih dejavnosti, kot so zdravstvo, šolstvo, sodstvo, socialno skrbstvo, in oddelke za notranje zadeve, za izgradnjo ljudske oblasti itd.⁶

V pričakovanju razpletov, ki so se pripravljali, je vodstvo SNOS poslalo na Primorsko svojo prvo politično garnituro: B. Kraigherja, L. Šentjura, V. Tomšič in druge, da bi pripravili teren za splošno ljudsko vstajo in dokončni obračun z nacisti in fašisti.⁷

Velika primorska mesta Trst, Gorica, Tržič, Koper, Pula, mišljena vedno v smislu izžarevanja romanske kulture na podeželje in na zaledje sploh, so v teh zadnjih letih vojne doživljala svojo globoko identifikacijsko krizo. Mnogi so se še posebno po zlomu fašistične Italije spraševali, kam vse to pelje, in le redki so še naprej z udinganjem Nemcem služili na račun bode tisočev. Znanilci krize so se v Trstu kazali že od poletja 1944. Mnogi so v podzavesti čutili, da bo vse to povzročeno desetletno gorje zahtevalo obračun in mnogi bi se mu - sicer na različne načine - radi izognili. Če so na eni strani italijanski someščani po propadu Italije 8. 9. 1943

v obrambo italijanstva v Gorici aplaudirali nemškimi četami, so mnogi s kolaboracijo do zadnjega diha, kot C. Pagnini in B. Coceani v Trstu, dokazovali, da ni šlo le za golo kolaboracijo, ampak za popolno sprejemanje ideologije nacizma.⁸

Na lokalni ravni se je leto 1944 iztekalo z eksekucijami talcev, z vse večjim terorjem Collottijevega posebnega oddelka italijanske protiteroristične policije, s terorjem gestapa, z uvedbo in funkcioniranjem uničevalnega taborišča Rižarna in s preganjanjem in interniranjem, ki je imelo svojo osnovo v italijanskem segregacijskem zakonu iz leta 1938, ki je jezikovno, rasno in politično drugačne obsojal na popolno brezpravje. Veliko teh strani tržaške zgodovine ni bilo napisanih, kot ni bila storjena analiza obnašanja tržaškega meščanstva za ta res tragični segment mestne zgodovine. Italijansko zgodovinopisje je raje poudarjalo vse drugo, ne pa let endemičnega terorja nad Slovenci, Hrvati, Židi in demokratičnimi Italijani. Mnogi so v Trstu leta 1945 z upanjem zrli na mednarodno prizorišče, kjer sta alternirala junaštvo in žrtvovanje mnogih, ki so se borili proti nacizmu in fašizmu, s hladnimi računi diplomacije in njenih načrtov za povojno razdelitev interesnih sfer.

Velika Britanija je imela pri odločanju o povojni razdelitvi Evrope, več želja in spominov na politiko divide et impera kot pa učinkovitih čet in realne moči, da bi to tudi dosegla, na kar jo je konstantno opozarjala grška avantura. Z druge strani je F. D. Roosevelt sledil svojim idealnim ciljem posnemanja svojega predhodnika T. W. Wilsona in Stalin je bil vedno za kupčijo. Čeprav so se nekateri predikati - leta 1941 predlagane revizije rapalske meje v škodo Italije - vlekli iz stare v novo Jugoslavijo (še posebno po dogovoru Tito-Šubašić), ne moremo trditi, da je bila že povsem pozabljena klavzula iz premirja med zavezniki in Italijo (1943) o tem, da bodo Anglo - Američani osvobodili Kraljevino v njenih prejšnjih, to je predvojnih mejah in da bodo povsod ustanovili Zavezniško vojaško upravo. Odprto je ostajalo tudi vprašanje suverenosti nad ozemlji, ki so pripadali nemškemu Adriatisches Kuestenland od 1943 do konca vojne.

O tem, kdaj se je orientacija zaveznikov v smislu revizije "armisticija" spremenila v jugoslovansko korist, je bilo kar dosti napisanega. Dejstvo je, da so se ob srečanju Tito-Aleksander in Tito-Churchill avgusta 1944 v Neaplju ta vprašanja načelnjala v vsej svoji dramatičnosti. Kot zadnja izrečena beseda iz teh pogovorov je ostala zapisana Churchillova zahteva, da se bodo Anglo - Američani ob osvoboditvi Juljske krajine posluževali vseh pristanišč in komunikacij dežele, pa čeprav bi

4 T. Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 2, str. 28-37, in str. 57-85, Ljubljana, 1991.

5 T. Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, 1941-1945, 3, str. 322-326, Ljubljana, 1991.

6 M. Gombač, Pokrajinski NOO za Slovensko Primorje in Trst, Jadranski koledar 1995, str. 169-173.

7 M. Gombač, op. cit., str. 169-173.

8 M. Gombač, op. cit., str. 169-173.

jugoslovanske čete že prej vkorakale v ta prostor. Gre za pogovore, ki so se nadaljevali v Teheranu in na Jalti in kjer je Eden ponudil demarkacijsko črto v zameno za druge usluge. Zelo pomemben je bil tudi sestanek med Titom in Aleksandrom, februarja 1945 v Beogradu, kjer je Tito z vsjo potrebno toleranco dovolil zaveznikom bodočo uporabo pristanišč in komunikacij proti Avstriji v povsem operativne namene, še več, ponudil jim je tudi povezavo čez postojnska vrata in čez ljubljansko kotlino.⁹

Zasedba ključnega strateškega prostora v vzhodnih Alpah in seveda tudi Trsta je zaposlovala vojaške in politične stratege na obeh straneh barikade. Kljub nekaterim sprejetim obveznostim so zavezniki na Apeninskem polotoku napredovali zelo počasi, a ne iz kakih posebnih vzrokov, temveč le zato, ker je bila akcija v Italiji povsem podrejena glavni fronti, ki je seveda tekla v Nemčiji. Tam zaveznikom v začetku leta 1945 ni dobro kazalo in posledično je tudi v Padski nižini šlo vse dosti počasneje. Ko je A. Eden v Jalti predlagal kompromisno varianto o demarkacijski črti, ki naj bi delila Julijsko krajino, je naletel tako na Stalinov (njegove armade so v srednji Evropi žele uspeh za uspehom) kot na Rooseveltov molk (odločitve o razmejitvi naj bi se izvajale šele po vojni).¹⁰

V osnovi je spomladi leta 1945 postajalo jasno, da so Britanci počasi izgubljali svoj dominantni vpliv pri urejanju interesnih sfer v zunanjepolitični strategiji zahodnih zaveznikov in da je vse bolj odločujoča postajala ameriška strategija. Na osnovi zaupnih podatkov obveščevalnih služb so bili zavezniki prepričani, da se Hitlerjeva obramba ne bo zrušila naenkrat in da bodo nemške sile svoj odpor koncentrirale prav v vzhodnih Alpah. Zato so v svojem vojaškem planiranju dali prednost ofenzivi v Italiji, ki naj bi se nato nadaljevala z osvojitvijo Avstrije. Iz teh načrtov jasno izhaja, da je bila osvojitve Trsta in njegovih komunikacij *conditio sine qua non* vsakega nadaljnjega napredovanja proti severu. Zavezniki so svojo ofenzivo v Italiji začeli 17. 4. 1945 in jo s spremenljivo srečo tudi nadaljevali vse do 27. 4. 1945, ko je Alexander sporočil komandantu 8. zavezniške armade v Italiji, da lahko prodre proti Trstu in ga tudi zasede.

Začela pa se je tudi igra sprenevedanj, ki so mejila na povprečno planiranje in dozdevno improvizacijo, predvsem pa na to, da bi se v tekmi za Trst doseglo največ in da bi se krivda za morebitni neuspeh v napredovanju ne mogla naprtiti nikomur. V Alexandrovem ukazu Clarku je bila kot končni cilj navedena rapalska meja, čeprav je poveljnik sredozemskega sektorja dobro vedel, da se bo težko prebil že do Trsta. Zanimivo je

bilo tudi zaporedje dogajanj: 26. 4. je Alexander v Washington sporočil, da bo dal 27. 4. Clarku ukaz za osvojitve Julijske krajine, kar je tudi storil, ne da bi počakal na odobritev. Washington je potrdil sprejem njegovega ukaza 28. 4. vendar le tako, da se tam niso podrobno opredeljevali, kaj je treba osvojiti in kaj ne. Naglašali so še vedno le tržaško pristanišče in komunikacije proti Avstriji, kar je bila direktiva, ki je prihajala iz State departmenta in ne iz generalštaba. Alexander je ukaz 8. armadi o napredovanju sporočil Titu šele 29. 4. Tito mu je v odgovoru sporočil, da so se stvari od njunega zadnjega srečanja bistveno spremenile in da je z namenom, da osvobodi Jugoslavijo in da prežene Nemce do skrajnih meja domovine, ukazal osvoboditi Istro, Trst, Tržič in Gorico ter ozemlje do Soče in prodreti po njenem toku do Koroške. Vse to je njegova armada že izvajala.¹¹

V skladu z ukazi, ki sta jih IV. armada in IX. korpus prejela od jugoslovanskega generalštaba, so v dneh konec aprila po obupnih bojih v zaledju Reke in na poti v Trst vodstvo in borci teh enot ta cilj tudi dosegli. Srečanje obeh armad na Soči je minilo v prepričanju enih (Drapsin, Jovanovic), da je treba zahodne zaveznike zaustaviti na Soči in jih prepričati, naj gredo proti severu po tej razvodnici, in prepričanju drugih, da morajo po Alexandrovem dnevnem povelju prodreti do Trsta in osvojiti komunikacije, pa čeprav je te kraje že nekaj dni prej osvobodila druga zavezniška armada. Očitno so se stvari odvijale sicer v senci vojaškega vendar bliže političnemu odločanju. Na tem jadranskem sektorju osvobodilne akcije proti nacizmu in italijanskemu fašizmu je zaradi nerazčiščenih pojmov, ki so bili posledica izsiljevanja zahodnih zaveznikov in Stalinovih eskamotaz, prišlo do nenavadnega prekrivanja dveh okupacijskih con, jugoslovanske in angloameriške. V evropski sliki tega časa bi težko zasledili podobno stanje, saj so se stvari v tem smislu dorekle že dosti prej. Čeprav lahko rečemo, da se je polarizacija ob vprašanju pripadnosti Trsta med Titom in zahodnimi zavezniki zgodila v praznem prostoru diplomatske nedorečenosti, pa vseeno ne moremo mimo Stalina, ki se je očitno temu problemu izognil na zelo pragmatičen način.

Kakorkoli že lahko definiramo Alexandrovo početje na tem delu evropske šahovnice definiranja nove Evrope, ne moremo mimo občutka, da je obveljala Edenova demarkacijska črta, ki jo je predlagal v Jalti za Julijsko krajino. S takim izidom so se v bistvu zadovoljili vsi veliki. Zahodni zavezniki so prišli v Trst in v grobem niso prekršili svojega dogovora z Italijani o zasedbi Julijske krajine. Stalinu pa ni bilo treba ponuditi protivrednosti v srednji Evropi. Potem ko so zavezniki 3. 5.

9 J. Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961, str. 70-104.

10 J. Jeri, op.cit., str. 70-104.

11 G. Valdevit, La questione di Trieste, 1941-1954. Politica internazionale e contesto locale, Milano 1986, str. 189-102.

1945 še okrepili svojo prisotnost v Trstu in zasedali komunikacije, ki so bile razglašene kot "območja vojnega pomena", se je tudi Tito, ki se je ob vrnitvi z Moskve konec aprila počutil tako gotovega, moral soočiti z dejstvom, da so se v Trstu nakopičile take težave, ki zaradi zapletenosti razmerij in nezanesljivosti partnerjev lahko ogrozijo ne le njegove uspehe na zahodnem sektorju, ampak njegove dosežke v celoti. Začlenjalo se je namreč neko novo obdobje, kjer so se načelne gotovosti in dogovori zamenjevali za pragmatične kupčije, pred katerimi ni bil nihče varen.

Zadnji dnevi aprila in prvi dnevi maja 1945 so pomenili začetek hitrega konca fašistični in nacistični oblasti in terorju v Trstu in celotnem Slovenskem Primorju. Jugoslovanska vojska, partizanske enote IX. korpusa in Komanda mesta Trst so po hudih bojih in velikih žrtvah osvobodile Trst in za nekaj dni prehiteli anglo-ameriško vključevanje v to bitko. Na Tržaškem so se ob močnem slovenskem ilegalnem partizanskem gibanju, ki je črpalo svojo moč v organizaciji Delavske enotnosti - Unità operaia, ta je že septembra 1944 štela 7 rajonskih in preko 20 tovarniških odborov, za ilegalni odpor odločile tudi nekatere meščanske stranke, ki so združevale svoje interese v okviru Comitato di liberazione nazionale (odslej CLN). Ta ni posnemal strankarske enotnosti, ki je bila razvidna v centralnem italijanskem Comitato di liberazione alta Italia (CLNAI). V tržaškem CLN namreč niso bili zastopani tržaški komunisti, ki so bili od fašizma naprej edina resna opozicija režimu. Oni so kot center odpora in kot najbolj množična antifašistična stranka gledali na bodočo kolokacijo Trsta in celotne regije do starih rapalskih mej drugače kot ostale tržaške meščanske stranke. Enotnost in sodelovanje vseh antifašističnih sil v Trstu sta se lomila na nekaterih prejudicijah, ki so bili za nekatere povezani s preteklostjo (nesodelovanje s Slovenci), za druge pa z bodočim razvojem dogodkov (državna pripadnost Trsta).¹²

Zgodovinopisje različnih strani je te dogodke in vpletenost v to izredno zamotano dogajanje interpretiralo na različne načine, ki so bili velikokrat sorazmerni političnemu dogajanju v času, ko so jih raziskovali. Tržaške meščanske stranke spomladi leta 1945 niso pristajale na ponujeno rešitev, da bi Trst in Julijska krajina pripadala socialistični Jugoslaviji, in so vztrajale pri tezi, da se mora vse, kar je bilo zajeto v rapalski meji, vrniti v Italijo. V ta namen so uporabljali najširše povezave na vse strani. Če po eni strani ostaja razumljiva povezava teh krogov z zunanjim ministrstvom v Rimu, pa težje razumemo navezave s fašistično RSI iz Saloja. Ob vseh teh stikih, ki so omogočali tudi logistično podrejanje enot finančne straže, policije in kara-

binjerjev vodstvu tržaškega meščanskega odpora, ki je v svoje vrste kooptiral še oborožene formacije, ki so jih ustanovili Nemci (Guardia civica, protiteroristične formacije policije itd.), je vodstvo tržaškega meščanstva konec aprila začelo še oborožen odpor proti nemškemu okupatorju.¹³

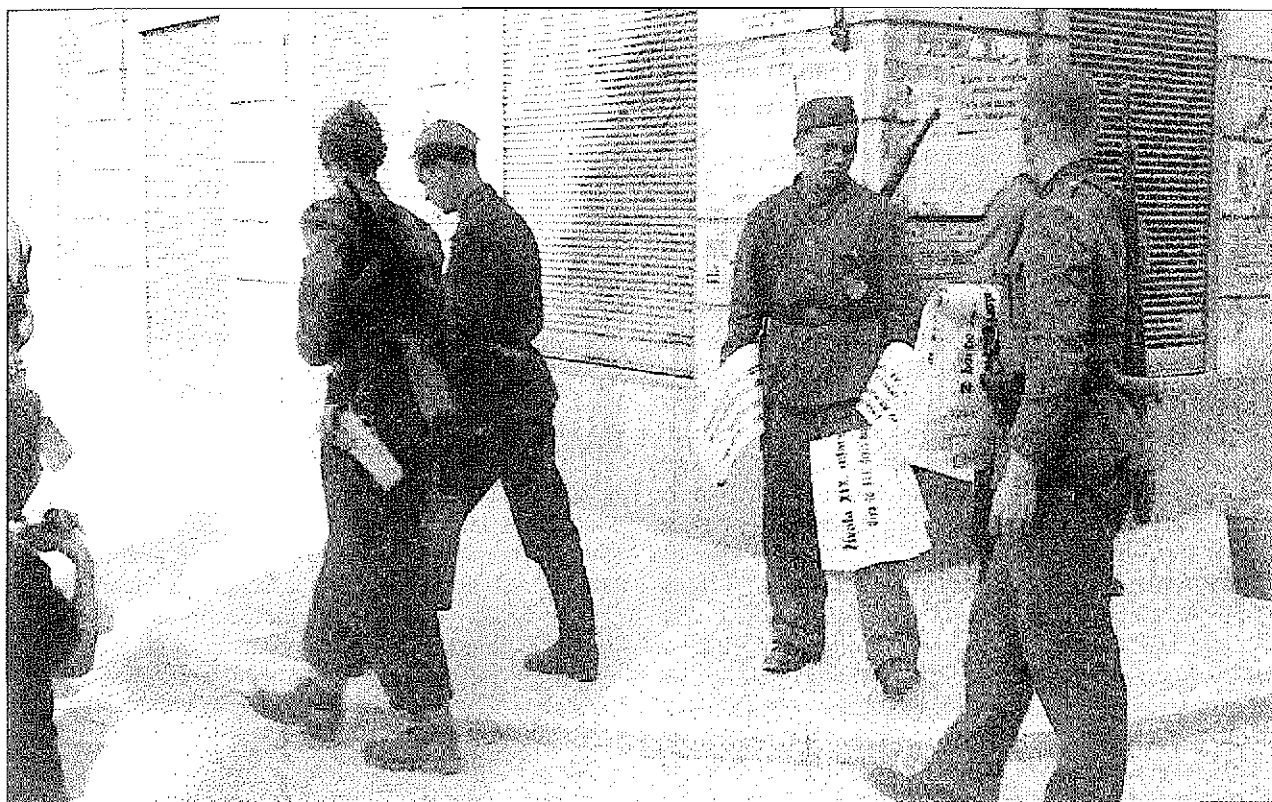
Slovenska in jugoslovanska vojaška zasedba Trsta sta bili načrtovani že dolgo prej. Temu primerno je OF s svojimi transmisijski v Trstu ustvarila med slovenskim in italijanskim prebivalstvom široko bazo konsenza, katerega korenine segajo v prva štirideseta leta. Mnogi so k temu gibanju pristopili iz prepričanja, mnogi zaradi brezupnega položaja, mnogi pa zaradi nacionalne brezizhodnosti, v katerega jih je pahnil režim. Izvršni odbor slovenskih in italijanskih antifašistov ni pomenil le hrbenice tržaškega odpora, ki je organiziral in vodil vstajo 28. in 29. aprila 1945, ampak je tudi v kasnejših preizkušnjah pomenil tisto demokratično osnovo, na katero je celotno antifašistično gibanje v Trstu vedno lahko računalo v vseh težkih preizkušnjah do leta 1948.¹⁴

Delavsko gibanje, na katerem je v bistvu slonela vsa ilegalna borba v letih 1943, 1944 in 1945 in je bilo po prepričanju in tradiciji močno internacionalistično in vedno izredno zavzeto za tržaško avtonomijo, se je z vodstvom italijanske komunistične stranke že zgodaj odločilo za jugoslovansko varianto. Italijanska komunistična stranka, kateri so kasneje marsikaj očitali, je na tem prostoru podedovala povsem falimentarno stanje italijanskih političnih strank. Kot ena izmed redkih je v vsem času fašizma ohranila kontinuiteto opozicijske stranke, ki je za to svojo držo plačala težak davek, najprej fašizmu, kasneje pa še nacizmu. Kot italijanski stranki so ji mnogi očitali genocidno politiko Italije do pol milijona primorskih Slovencev, za kar seveda ni bila nič kriva, madež italijanskega političnega življenja na račun Slovencev in Hrvatov je pa le ostal. Ob vsem tem se je morala ta skoraj edina organizirana politična sila v Trstu, ki je imela svojo kontinuiteto v Togliattijevi komunistični stranki, soočiti z zelo dobro organiziranim slovenskim partizanstvom v Julijski krajini, bodisi na politični bodisi na vojaški ravni. Kljub različnim interpretacijam takrat in tudi danes je pomenil pristanek italijanskih komunistov jugoslovanski opciji sprejemanje objektivnega stanja v mestu in v zaledju. Revolucija je z jugoslovanskim odporom ostala na dosegu možnega in zanjo se je odločilo tržaško delavstvo. Tito je zaradi samostojne poti v osvoboditev in zaradi splošne priljubljenosti njegovega gibanja, ki se je tudi v Trstu, edino soočalo z represivnim nemškim in fašističnim aparatom, uveljavljal svoj vpliv ne le v zaledju Trsta in Gorice, ampak tudi v samih mestih, še posebej v Trstu in Tržiču.

12 B. Godeša, Delovanje odborov Delavske enotnosti v Trstu, Annales 3/93, str. 167-176.

13 S. Bon, La persecuzione antiebraica a Trieste (1938-1954), Udine, 1972, str. 191-212.

14 M. Mikuz, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945), Zgodovinski časopis XII, 1958-59, str. 7-49.

*Prizori iz jugoslovanskega Trsta. (NŠK).
Momenti della Trieste Jugoslava.*

Njegova karizma je bila v neprestanem vzponu in v Primorju so nanj gledali kot na predstražo Stalina in komunizma.

Vsi ti momenti so omogočali, da so se partijski kadri globoko usidrali v tržaško politično, gospodarsko in tudi vsakdanje življenje. Protagonizem, h kateremu so bili poklicani široki sloji mestnega prebivalstva, so mnoge opogumljali k dejanjem, h katerim v drugačnih okoliščinah ne bi pristopili. Urbanizirani proletariat se je tako zaradi prevlade upornosti s strani slovenskih kadrov, bodisi zaradi še utripajočih korenin lastne agrarne provenience bodisi zaradi stalnega stika s slovenskim delom someščanstva, na koncu, ko je jugoslovanska vojska že trkala na tržaška vrata, odločil, da bo šel v boj proti tržaški politični oligarhiji, proti Coceanijem in Pgninijem, ki so odločali namesto njih v dolgih desetletjih fašistične strahovlade.¹⁵

Na drugi strani so se jugoslovanski kadri po nečloveških izkušnjah štiriletnega partizanstva odločili za razredno in revolucionarno pot v socializem, kar so tudi deklarirali v osvobojenih delih nacionalnega teritorija.

Osvoboditev Trsta izpod nacistov in fašističnih kolaboracionističnih milic je bila seveda večplasten dogodek. V njem so se prepletale prvine ljudske vstaje, prvine obračuna z osovraženimi fašističnimi hierarhi, prvine nacionalne osvoboditve in prvine nove ljudske oblasti, ki je vse sloje vpletla v skrb za novo družbo. Jugoslovanska oz. slovenska oblast je vse te prvine kapitalizirala sebi v korist in s tem uspela prepričati večino prebivalstva, da je njihova oblast v teh krajih nujno potrebna. Za veliko večino prebivalstva so bili to trenutki radosti in svobode. Osovraženi režim je končno padel in z njim so odšli vsi tisti, ki so Trst upravljali zadnja desetletja. Za nekatere pa so se začele moraste sanje, ki pa vseeno niso trajale predolgo. 12. 6. 1945 so jugoslovanske sile zapustile Trst in omogočile tem, ki jim ta uprava ni bila všeč, da se vrnejo na politično prizorišče. V teh štiridesetih dneh jugoslovanske uprave so mnogi odgovarjali za svoja dejanja, mnogim ni bilo prizaneseno in so jim sodila hitra vojaska sodišča, mnogi pa so šli v zapore in internacijo ter tam čakali na odločitev sodišč in preiskovalnih organov. Pri vsem tem

¹⁵ M. Verginella, A. Volk, K. Colja, *Storia e memoria degli Sloveni del Litorale*, A. Volk, *Una realtà multiforme. Omogeneità e disomogeneità nella memoria degli Sloveni a Trieste*, str. 47-121.

dogajanju, ki še danes zbuja strasti in politično manipuliranje, je šlo marsikdaj tudi za odkup od zgodovine terorja in zanikanja, kateremu so bile dolga desetletja podvržene množice večinskega slovenskega prebivalstva Julijske krajine. Odvzeli so jim namreč vse, lastna imena, priimke, imena krajev, njihovo ekonomijo, kulturo, časnike in šole. Ukradli so jim srce in dušo, marsikdaj pa tudi imetje in življenje.

Tokrat, po 1. maju leta 1945, je šlo veliki večini prebivalstva za novi svet, za ustvarjanje novih socialnih oblik sožitja med meznim delavstvom in kapitalom, šlo je za nove odnose v nacionalnih odnosih. Bil je to nek nov čas, ki so ga mnogi občutili kot obračun s preteklostjo. Končno si lahko tudi na ulici in v javnosti spet spregovoril slovensko, končno je v Trstu izginil smrad po zažganem, ki ga je juovzhodnik širil iz dimnika tržaške Rižarne. V Trst ni prišlo vse le na bajonetih 60.000 jugoslovanskih partizanov. Marsikaj je zraslo tudi tu in v času svobode zaživelo na povsem nov način, kot oda svobodi in enakosti, ki sta se v teh krajih izgubili v dolgih desetletjih fašistične strahovlade.

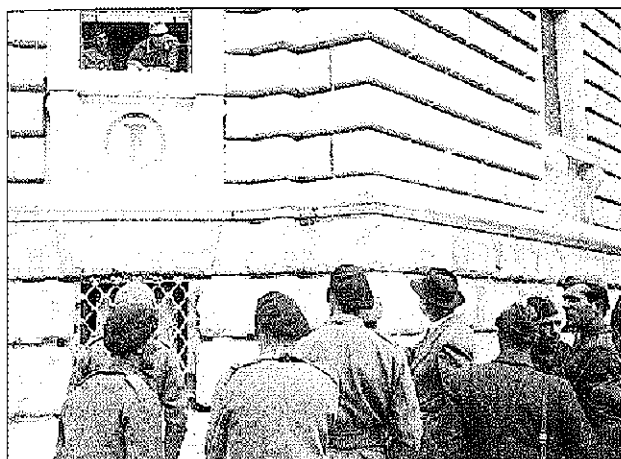
Velika mednarodna igra je vse te lokalne razmere še dodatno zaostriala. H. Truman, ki je nadomestil Roosevelta na predsedniškem položaju v Združenih državah, je globalno ocenil, da se delitev interesnih sfer v Evropi odvija preveč na njegov oz. na zavezniški račun. Zato je to splošno asimetrijo, potem ko je na Poljskem ostal praznih rok, zastavil na Primorskem. V veliki svetovni igri, ki jo je igral s Stalinom se je poslužil doktrine "milo za drago" in s tem nevede pristal na Churchillovih pozicijah najostrejšega diktata Titu. Pri vsem dogajanju je zanimivo to, da je šlo za mešanico starega in novega koncepta delitve sveta na interesne sfere. Ta igra se je zgostila prav v primeru Trsta, kjer se je Truman odločil, da bo v dokaz lastne moči in neodstopanja vrgel Tita čez prag in tako zaključil tržaško krizo, ki je že preraščala v možno žarišče napetosti med bivšima zaveznikoma.

V Trstu je prišlo v nekaj dneh do nerazumljivih incidentov, katerih žrtve so bili njevidnejši jugoslovanski predstavniki: D. Kveder, Vodopivec, L. Šentjunc in B. Krajgher. Čeprav je feldmaršal Alexander se 5. 5. 1945 predlagal Churchill, naj se po končanih operacijah Trst nameni Jugoslaviji, je 8. 5. v Beograd že prišel general Morgan kot načelnik Alexandrovega štaba. S seboj je v diplomatski torbi prinesel zemljevid z vrisano črto, ki jo je marsikdo videl že v Jalti in ki jo bo kasneje s svojim imenom predal zgodovini teh krajev kot črto, ki je razdeljevala cono A in cono B Julijske krajine tja do pariške mirovne konference. Pogoji, ki jih je Morgan postavil, so bili ultimativni. Zahodno od demarkacijske črte, kjer so ostali Trst, Gorica, železniška proga Trst - Sežana - Komen - Gorica - Sv. Lucija ter cesta po dolini Soče do

Predela, bi morali po odhodu jugoslovanskih čet prevzeti Anglo - Američani. Zahodni zavezniki so, da bi okrepili Morganovo misijo, nanje pritiskali s političnimi in diplomatskimi prepričevanji ter s premikanjem vojaških kontingentov v severni Italiji. Potem ko so najvišji ameriški vrhovi izjavili, da je "Tito hujši od Stalina" (kar je 20. 5. 1945 objavil New York Times), je bil zavezniški ultimāt tako rekoč pred izvršitvijo. Zavezniki so zahtevali, naj Jugoslovani odidejo iz krajev, ki jim niso bili "dodeljeni". Stanje je že mejilo na vojni konflikt in po ostri angloameriški noti z dne 2. 6. 1945 je 9. 6. 1945 sledil podpis za Jugoslovane in Slovence nasploh izredno neugodnega sporazuma. V njem je, kljub nekaterim klavzulam o ljudski oblasti, ki naj se tam uporablja tudi za čas Zavezniške vojaške uprave (odslej ZVU), črno na belem stalo, da se morajo jugoslovanske čete umakniti iz Trsta in drugih krajev zahodno od t.i. Morganove linije. Dne 12. 6. 1945, ko je sporazum postal pravnomočen, so partizanske čete zapustile področja, ki so jih osvobodile s tako hudimi žrtvami.¹⁶

Beograjski in devinski sporazum sta po načelu demarkacijske črte (ki so ga Britanci v podobnih situacijah in še s slabšimi rezultati uporabljali v svoji večstoletni kolonialni politiki) Julijsko krajino - ozemlje italijanskih predvojnih provinc iz leta 1939: Gorice, Trsta, Reke in Pulja - razdelila v dve vojaški okupacijski coni: angloameriško (cono A) in jugoslovansko (cono B), ki ju je razmejevala Morganova linija, speljana po obrobjih velikih mest: Trsta, Gorice in Pulja. Povejmo, da so se drugje v povojni Evropi razmejitve sicer držale zasedbenega stanja. Na drugačno odločitev v tem sektorju so vplivali različni dejavniki, med drugimi obveznosti zahodnih zaveznikov do Italije, strah pred Sovjeti in pred tem, da bi dobil komunistični blok pristanišče in vso infrastrukturo na Jadranu. Ob vsem tem so pri teh drastičnih odločitvah vplivali še nasprotovanje jugoslovanski težnji po vlogi regionalne sile in pomen Trsta v srednjeevropski strategiji. Vendar je bil odločilni dejavnik, ob katerem vsi zgoraj navedeni zbledijo, da Angleži že ves čas vojne niso bili pripravljeni priznati Jugoslaviji Trsta, in sicer ne glede na njeno bodočo državno ureditev, se pravi tudi kot kraljevini ne. Ko so z mislijo na kapitulacijo Italije začeli tehtati revizijo rapalske pogodbe, vanjo niso vključevali Trsta, ampak so imeli v mislih Reko in Zadar, kakor se vidi iz Ismayevega memoranduma 18. 1. 1943. V letu 1942, ko je britansko zunanje ministrstvo videlo prihodnjo Jugoslavijo še kot kraljevino, se je kljub temu ukvarjalo z mislijo o reviziji avstrijsko-jugoslovanske meje, po kateri naj bi bil Maribor avstrijski. Ideja je izvirala iz versajskega koncepta, češ, Nemčijo je treba slabiti, Avstrijo pa krepiti za samostojnost. Iz tega tudi izhaja, da pri vprašanjih o reviziji rapalske meje ni slo za antagonizem med bodočima

16 J. Jeri, Tržaško vprašanje ..., Ljubljana 1961, str. 70-104.

*Prizori iz jugoslovanskega Trsta. (NŠK).
Momenti della Trieste Jugoslava.*

blokoma. ZDA pa so bile podobno mnenja, da si iz Italije ne bi smeli narediti nasprotnice, ki bi se iz obupa upirala do konca, ampak da bi si jo bilo treba pridobiti, in so tako dale Angležem (ki so jim šli Italijani na živce) v vednost svoj predlog, po katerem naj bi Italiji dali vedeti, da nima nobena izmed zaveznic (torej tudi Jugoslavija ne) "ozemeljskih ambicij glede tistih ozemelj, ki so od nekdaj bistveno italijanska". Odločitev je bila pač aprioristična. Zgolj navzočnost jugoslovanske vojske v Trstu je zaveznike primorala, da so leta 1945 o njej sploh razpravljali oziroma a posteriori iskali argumente zanjo. Seveda v tej luči argumenti niso več argumenti, ampak prej izgovori. Vse drugo, posebno še občutljivost zaradi "divjanja jugoslovanske vojske" je bilo postransko in "za bolj čisto vest", saj so zavezniki obračune s fašisti, delovanje hitrih vojaških sodišč in aretiranje kolaboracionistov ocenili kot kontingentno mnogim podobnim stanjem in niso v teh dejanjih zaznali elementov masovnih pogromov nad civilnim prebivalstvom, saj so bili v teh racijah prizadeti v glavnem člani oboroženih skupin.¹⁷

Slovenski in posledično tudi jugoslovanski politični in strokovni krogi so takrat in pozneje na veliko razpravljali o tem, ali je bil podpis beograjskega sporazuma nujen in ali bi res prišlo do angloameriškega vojaškega posega. Danes imamo dovolj podatkov, ki potrjujejo, da je bil jugoslovanski umik nujen, saj se je zavezniška stran potem, ko se je prepričala, da želi Jugoslavija igrati vlogo regionalne sile na Jadranu in na Balkanu, odločila za zadrževanje takih ambicij. Potem ko so se jugoslovanske čete umaknile iz Trsta, so nekateri že opravljali bilanco teh 40 dni, ki so bili za ene tako kratki, za

druge pa tako izrazito dolgi. Dogodki, ki so si sledili predvsem v nacionalno mešanih mestih, in še posebej v Trstu in Gorici, so bili po eni strani logična posledica vojne razpuščenosti in občega nasilja, po drugi nesmiselni izbruhi nekontroliranega maščevanja, kot drugje v Italiji in Evropi in po tretji dobro planirana akcija kaznovanja fašističnih veljakov in vojnih zločincev. Primorski Slovenci niso mogli kar vsi do zadnjega pozabiti skoraj 30-letnega minulega trpljenja: 12.856 porušenih in poškodovanih stanovanjskih in gospodarskih poslopij, več kot 20.000 padlih in pogrešanih, več kot 150.000 razseljenih in deportiranih oseb, kar je bila bilanca gorja, ki ga je italijanski ekspanzionizem povzročil primorskemu prebivalstvu.

Sodobno tržaško zgodovinopisje ugotavlja, da kolaboracionizem v Trstu ni bil le ohranjanje reda in obramba italijanstva ter čakanje na zaveznike, kaj šele "legalna rezistenca", ki naj bi potekala v domoljubnih tonih, ampak da je šlo za integralno sodelovanje z nacističnim uničevalnim strojem. V ta temni svet kolaboracije, ki je v Primorju trajal dlje kot od leta 1943 do 1945, je partizanski sodni stroj posegel stihijsko, zaradi hitenja in "človeškega faktorja" pa so se dogajale tudi krivice.¹⁸ Kasneje so se ti dogodki, ki so po svoji logiki spadali v vojni čas, uporabljali za vsakodnevno politiko in zato so bile številke tistih, ki naj bi jih likvidirali v maju leta 1945, pretirano napihnjene. Šele dosti kasneje, v 90. letih, po dogodkih v bivši Jugoslaviji, so nekateri v pojavu povojnih obračunavanj videli klice etničnega čiščenja, kar seveda ni razvidno iz nobenega ne jugoslovanskega ne zavezniškega dokumenta, še manj pa iz dogodkov na terenu. Jugoslovanska stran je že dolgo pred odločilno akcijo osvoboditve Trsta v mnogih direktivah naglašala, da je treba k borbi pritegniti italijansko prebivalstvo, kateremu je treba zagotoviti ustrezno zastopstvo v izvoljenih organih, kar se je po 1. 5. 1945 tudi zgodilo. Ta podaljšek vojne je v Trstu trajal še vsaj do 15. 5. 1945 torej do konca vojnih operacij na Koroškem. Aretacije so bile delno posledica vojnih akcij, kar potrjujejo tudi sezname ujetih kolaboracionistov in italijanskih fašistov. Z njih zvemo, da so bili aretiranci v glavnem eksponenti fašistične stranke in vojaških ter paravojaških enot, ki so v Trstu nastopali v imenu RSI (karabinjeri, graničarji, policisti, mestni redarji itd.). Nekateri so bili res aretirani zato, ker so nasprotovali priključitvi Trsta in Gorice Jugoslaviji, vendar je bilo takih posegov ljudske oblasti relativno malo. Potem ko so nekatere ekscese kritizirali v zahodnem časopisju in je postalo jasno, da so politično škodljivi, so jih omejili in nato tudi preprečevali. Proti takšnemu početju je protestiral tudi Pokrajinski narodnoosvo-

¹⁷ G. Fogar, *Foibe e deportazioni nella Venezia Giulia*, Qualestoria, 1983, 3.

¹⁸ N. Troha, *Aretacije, deportacije in usmrtilve v Juljski krajini*, 1-2, *Razgledi*, št. 17, 16. 9. 1994, št. 18, 30. 9. 1994.

bodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst, ki se je pritoževal nad nekontroliranim početjem skrivnih služb in na nepopravljivo škodo, ki da jo s takim početjem povzročajo na naši strani. Po intervenciji višjih oblasti so preiskovalci precejšen del aretiranih kmalu izpustili, mnoge pa so skupaj z ujetimi Nemci odpeljali v zbirna taborišča, kjer je že od prej bila večina aretiranih.¹⁹

Fojbe so od leta 1943, ko so jih prvič instrumentalizirali propagandisti fašistične Salojske republike, pa vse do danes stalni argument v protislovenskem repertoarju italijanskih nacionalističnih sil. Ciljna uporaba teh dogodkov zamenjuje dejanske vzroke s posledicami tudi še zdaj, potem ko so eksaktne historične raziskave že dokazale nekonsistentnost takih obtožb.

Čas, ki je prihajal, je dokazoval, da osvoboditev Slovenskega Primorja ni bila le ekspanzionistična avantura jugoslovanskih čet in da ni povzročila le obupa in gorja. Velike razredne in nacionalne bitke tržaškega prebivalstva dokazujejo, da so za to odločitvijo o priključitvi Trsta, Gorice in drugih primorskih mest Jugoslaviji stale velike množice mestnega prebivalstva obeh narodnosti. Če bi bilo merilo pripadnosti nekega kraja ali neke dežele v množičnosti pristanka novi oblasti v plebiscitu, potem pomeni izogibanje le-temu beg od realnih tokov demokracije. Za tisti čas je bilo značilno, da so se plebiscitu izogibali zavezniki in njim podrejene italijanske nacionalistične sile, saj je bila množičnost na jugoslovanski strani. Marsikdaj je vreščeca propaganda zamegljevala dejansko stanje in obe politiki, tako projugoslovanska kot proitalijanska sta šli vsakasebi. Mesto je delil nevidni zid sovraštva, ki ga je pol stoletja prej

vcepil italijanski nacionalizem. ZVU je ta nasprotja le podpihovala in za temi pobudami je ostajala le požgana zemlja. Nekateri so kasneje teh štirideset dni demonizirali do take mere, da je zgledalo kot da bi trajali pol stoletja. V zgodovinopisju in v indoktrinaciji javnega mnenja je torej prihajalo do čisto shizofrene zamenjave krivcev in žrtve, do transpozicije vzrokov in posledic. Historična amnezija je zajemala vse širše kroge intelektualnih elit, ki so z demonizacijo dogodkov iz leta 1945 vsa povojna desetletja zakrivali lastno nesposobnost pri vodenju mesta. Netenje sovraštva je postalo *leitmotiv* njihovega vsakdana. Če je bil kdo kriv za karkoli v Trstu in Gorici, so to bili Slovenci. Ne da bi vlekli vzporednice daleč nazaj, se lahko zamislimo nad dvema prizoroma, ki karakterizirata tisti čas. Podoba ljudskih množic s slovenskimi trobojnicami in rdečimi zastavami sredi Velikega trga se megleno meša s skupino navdušenih Italijanov ob novozelandskem tanku. Postavlja se vprašanje, ali ima lahko eno mesto dve resnici in dve zgodovini, dve interpretaciji polpreteklega časa, in če je to zdravo za medčloveške odnose v mestu samem.

Odgovor je skrit v pogumu, ki ga ima vsaka stran pri odkrivanju skritih kotičkov lastne preteklosti. Ker svet drvi z veliko naglico v integracije in združevanja in mendra pred sabo vse, kar se mu zoperstavlja, bi lahko apelirali na zrelost določenih elit, ki naj odgovorno pogledajo v to preteklost, ki še bremeni odnose ob slovensko-italijanski meji. Kdor razmišlja drugače, neti ogenj in vihar, ki ne prinašata ničesar dobrega ne eni ne drugi strani.

RIASSUNTO

L'articolo prende in esame gli antefatti che portarono allo scoppio della seconda guerra mondiale e alla sua conclusione sfociata nella questione di Trieste, dove si incrociavano da una parte gli interessi della popolazione locale e dall'altra i piani delle grandi potenze, che alla conclusione delle operazioni militari non potevano permettersi dei cedimenti in questo delicato settore dello scacchiere europeo. Negli ultimi duecento anni, le condizioni storiche hanno accavallato in questo golfo dell'Alto Adriatico tanti di quegli eventi, che ancora oggi, a tanto tempo di distanza, facciamo fatica a inserirli in un chiara visione storica. Dopo 600 anni di dominazione asburgica, qui si sono susseguite, in meno di 100 anni, l'Italia, la Germania, la Jugoslavia, un'amministrazione militare alleata e di nuovo l'Italia. Tutto ciò ha lasciato delle tracce sul carattere di questa città, benché sia ormai passato mezzo secolo dagli avvenimenti che hanno caratterizzato la fine del secondo conflitto mondiale. Nel 1945, con la liberazione di Trieste da parte delle unità dell'esercito partigiano jugoslavo, si avverò per molti quel sogno celato nei decenni del terrore nazionalista e fascista. Molte cose si potrebbero dire di quei giorni, ma il contributo esamina soprattutto la liberazione della città dall'occupazione tedesca, sono indicate le vittime cadute nell'impresa e la disponibilità politica, che scaturiva dai preparativi per la liberazione della città. Vengono esaminati in generale alcuni aspetti della politica internazionale, dei retroscena del mercanteggiamento delle grandi potenze, della pragmatismo dei protagonisti e delle asimmetrie non di principio che venivano disegnate sulle carte geografiche, lontane dalle giuste aspirazioni di molti, la maggior parte della popolazione della Venezia Giulia.

19 N. Troha, Aretacije ..., Razgledi, op. cit.